

УДК 94(477):356.13]УНР"1920"

А. Руккас, канд. іст. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ВІДНОВЛЕННЯ ОКРЕМОГО КОРПУСУ КОРДОННОЇ ОХОРОНИ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ ВОСЕНИ 1920 Р.

Захист державних кордонів є одним з ключових елементів національної безпеки будь-якої країни. Це чудово усвідомлювали лідери української визвольної боротьби на початку ХХ ст. Свій початок українські прикордонні війська того часу беруть від Окремого корпусу кордонної охорони (ОККО), заснованого у березні 1918 р. рішенням Української Центральної Ради. Внаслідок негативного розвитку полій на фронтах станом на середину 1920 р. корпус фактично перестав існувати. Тому після визволення від більшовиків південно-західних районів Поділля у вересні 1920 р. питання про його відновлення набуло актуальності. Корпус мав охороняти західний кордон Української Народної Республіки з Польщею по р. Збруч та південний з Румунією по р. Дністер. Однак, за неповних два місяці, з кінця вересня до кінця листопада, вдалося зробити не багато – відродити центральний апарат, сформувати кадри однієї бригади і вислати на кордон перший невеликий підрозділ, які взяв під свою охорону 40-кілометрову ділянку. Подальшу розбудову перервав більшовицький наступ. У польських таборах для інтернованих кадровані підрозділи ОККО проіснували до квітня 1923 р., коли їх було остаточно розпущено. Спираючись на неопубліковані архівні документи, автор статті висвітлює процес відновлення діяльності ОККО восени 1920 р.

Ключові слова: Українська Народна Республіка, Окремий корпус кордонної охорони, державний кордон, жандармерія.

"Захист державного кордону України є невід'ємною частиною загальнодержавної системи забезпечення національної безпеки", – так говорить стаття 2 чинного Закону України "Про державний кордон України" [1]. Сьогодні функції охорони державного кордону покладаються на Державну прикордонну службу України, яка веде свій родовід від спеціальних військових формувань доби Української революції 1917–1921 рр. Однак, їхня історія вивчена мало, скільки науковці не ставили перед собою такої задачі, прагнучи створити передусім роботи загального характеру, в яких проблема охорони кордонів України розглядалася у широких хронологічних рамках – від Київської Русі до наших часів. До того ж основна увага у них приділяється князівському, козацькому та радянському періодах [19; 20]. Фактично єдиними працями, присвяченими історії прикордонної охорони незалежної України початку ХХ ст., є безумовно цінні статті М. Кабачинського [21], А. Буравченкова [17], Б. Моці [22], в яких події польсько-українсько-радянської війни 1920 р. розглядаються, щоправда, доволі поверхнево. Таким чином, враховуючи недостатнє вивчення історії прикордонної охорони України революційної доби, метою цієї статті є висвітлення процесу відновлення діяльності Окремого корпусу кордонної охорони УНР у 1920 р. Її джерельною базою стали документи Окремого корпусу кордонної охорони УНР, зокрема, щоденні накази по Корпусу та його частинах, штатні розписи, звіти, списки особового складу тощо. Нині вони зберігаються у Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України у Києві. Переважна більшість з них вводиться до наукового обігу вперше.

Від початку свого народження незалежна Українська Народна Республіка (УНР) приділяла значної уваги створенню спеціального військового формування, призначеного для охорони державних кордонів. 7 березня 1918 р. це питання розглядала Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки (УНР), а 23-го числа того ж місяця члени уряду обговорили статут Окремого корпусу кордонної охорони (ОККО) й доручили міністру фінансів винести його на розгляд та затвердження Центральної Ради. Планувалося, що ОККО, який за російською традицією знаходився в підпорядкуванні фінансового відомства, матиме у своєму складі одну учбову бригаду (Нова Прага) та 9 кордонних бригад: 1-а Волинська (Луцьк), 2-а Подільська (Кам'янець-Подільський), 3-я Одеська (Одеса), 4-а Північна (Гомель), 5-а Чорноморська (Одеса), 6-а Хоперська (Валуйки), 7-а Донецька (Луганськ), 8-а Азовська (Маріуполь) та 9-а Курська (Суми) [25, с. 348]. На час воєнних

дій корпус поступав у розпорядження військового міністра. Справу формування прикордонних військ продовжив гетьман П. Скоропадський, однак внутрішньополітичні катаклізми та чергова більшовицька інтервенція перервали організаційну працю, яка, попри значні асигнування, й без того просувалась досить повільно.

На 1920 р. єдиною частиною, яка здійснювала охорону кордону, був Могилів-Подільський прикордонний відділ Подільської прикордонної бригади. Проте в середині літа під ударами радянських військ він був змушений відступати на захід, за Збруч, на територію, контрольовану поляками. 15 липня у м. Заліщики прикордонний відділ, який налічував тоді 18 старшин, 4 урядовці та 62 козаки, було зараховано на всі види задоволення при управлінні начальника тилу Дієвої армії [8, арк. 23–25], а 28 липня у м. Товсте його було перетреновано на комендантську сотню при тому ж управлінні. Командир відділу сотник О. Єрощук-Терещук обійняв посаду коменданта штабу управління начальника тилу Дієвої армії [10, арк. 18].

У двадцятих числах вересня 1920 р., після успішного наступу, українські війська повернулись на власну державну територію. Знову постало питання про організацію охорони кордонів: з Польщею вздовж східного берега р. Збруч та з Румунією – вздовж північного берега р. Дністер. Початково, до створення спеціальних частин, ці функції покладались на учбовий курінь польової жандармерії. Його командир, підполковник М. Панкіт, 27 вересня одержав від генерала О. Галкіна, який у той час тимчасово виконував обов'язки військового міністра, наступний наказ: "Головний Отаман, призначаючи Вас тимчасово завідуючим кордонною охороною, наказав засобами дорученого Вам учбового куреня з додатком трьох сотень, які одночасно з цим передаються з Дієвої армії в Ваше розпорядження, обсадити негайно невеликими постерунками (заставами – прим. А. Р.) район р. Збруч, а надалі обсаджувати також і р. Дністер від устя Збруча в міру просування нашої Армії в східному напрямку: обсаджувати необхідно більш-менш визначні пункти, як Іване-Пусте, Скала, Гусятин, Сатанів і т. ін. Окрім того, необхідно обсадити пункти, біля котрих маються мости через р. Збруч і Дністер, а також пункти, в котрих знаходились в минулий час митниці. На виставлену сіть жандармських постерунків покладається наведення ладу і порядку в зазначених районах, устрій контрольних пунктів до того часу, коли будуть сформовані частини чи відділи спеціальної кордонної охорони, яким буде доручено переводити охорону кордону. Тимчасове покладення на Вас завдань по охороні

кордону не знімає з Вас обов'язків по обсадженню постерунками тилу Армії й взагалі виконання Вами функцій по службі жандармській" [12, арк. 43].

На захист державних рубежів УНР підполковник М. Панкіїв тимчасово відрядив підлеглий йому 1-й курінь польової жандармерії сотника О. Курковського. Охорону українсько-польського та українсько-румунського кордонів він організував наступним чином:

– 1-а сотня (штаб – у м. Жванець) виставила шість прикордонних постів (№ 1–6) у населених пунктах Чорнокозинці, Жванець, Студениця, Стара Ушиця, Калюс², Могилів-Подільський;

– 2-а сотня (штаб – у с. Гуків) виставила шість прикордонних постів (№ 7–12) у населених пунктах Гусятин, Ніверка, Пукляки, Гуків, Збриж, Шидлівці;

– 3-я сотня (штаб – у м. Сатанів) виставила п'ять прикордонних постів (№ 13–17) у населених пунктах Волочиськ, Тарноруда, Голохвости³, Сатанів, Курівка [12, арк. 56].

Про те, наскільки ефективною була така охорона кордону, можна дізнатися з доповіді на ім'я військового міністра того самого підполковника М. Панкіїва, який на початку листопада 1920 р. оглянув ділянку 3-ї сотні 1-го куреня польової жандармерії. У своєму докладі він писав: "На кожній станиці мається 6–8 жандармів. Така мала кількість людей по відношенню к займаемій ними лінії кордону, не дає можливості провадити охорону кордону, як то належало б. У таких містах, як Жванець, Гусятин, Волочиськ в старі часи для охорони кордону знаходилось до 30 чоловік, в сучасний же мент 6–8 жандармів зовсім не вистарчає. У кожному з цих міст, як і в Гукові, Сатанові і Тарноруді маютья мости для переходу на той берег р. Збруч. На всіх цих мостах знаходяться постійні стійки для перевірки документів у проходячих і переїжджаючих. Служба ця вимагає 2–3 жандарми в добу і це зменшує силу станиць майже на половину... Крім мостів, маєється через Збруч в районі кожної станиці 3–6 бродів і це тільки відомих для станиці, а є такі старі пачкарі (контрабандисти – прим. А. Р.), що знають і багато більше бродів. У районі с. Ніверка маєється під охороною станиці в 7 жандармів – 9 бродів. Старі пачкарі похваляються, що за царських часів, коли на кордоні стояли козаки так, що один одного бачили, той то вони перепровадили пачкарство, а зараз, коли кордон охороняється рідкими патрулями – злапати пачкаря можна тільки випадково". За словами підполковника М. Панкіїва, всією контрабандою з українського боку кордону займались місцеві селяни. Через відомі їм броди вони, за дорученням єврейських торговців, переправляли на польський берег Збруча, головним чином, худобу та коней. "Жиди, закупивши на ярмарку на нашому березі коней та худобу, там же передають їх своїм підручним з селян, котрі й женуть їх до своїх сіл, стоячих на Збручі. Жиди переходять, маючи перепустки, через міст і там, на умовленім місті чекають худобу" [5, арк. 22]. Для боротьби з контрабандою коменданти деяких прикордонних станиць вербували серед місцевого населення інформаторів. Однак перешкодити цій злочинній діяльності малим числом жандармів було дуже важко, хоча 1-й курінь і робив усе, що було у його скромних силах. Відомо, що впродовж жовтня 1920 р. він вислав 146 стеж для охорони бродів, перевірів 260 перепусток і паспортів у осіб, що переходили до Румунії і Польщі, конфіскував у контрабандистів 15 коней і 9 корів, 25 пудів вівса, 3 мисливські дро-

бовики, залагодив чимало непорозумінь між українськими селянами і польськими вояками, зокрема, у районі м. Тарноруда повернув власникам незаконно реквізоване польськими солдатами збіжжя [5, арк. 3].

У будь-якому випадку охорона кордонів поглинала основні сили й без того не дуже чисельної української польової жандармерії. Саме тому 25 жовтня командир 1-го куреня польової жандармерії сотник О. Курковський відмовився збільшити чисельність вояків на станиці при штабі Дієвої армії, мотивуючи це тим, що "курінь, крім жандармської служби, несе службу по охороні кордону, займаючи район Волочиськ – Могилів, завдяки подвійній службі людей в курені не вистарчає" [11, арк. 137].

Таким чином, із поверненням українських військ на державну територію УНР постала нагальна необхідність відмовити Окремий корпус кордонної охорони. У зв'язку з цим 28 вересня С. Петлюра наказав останньому командувачу ОККО полковнику О. Пилькевичу⁴ негайно приступити до формування частин корпусу. Одночасно Головний Отаман звернувся до міністра фінансів з проханням передати "для керування всі нормативні документи (положення і штати), що залишилися від колишнього ОККО" [12, арк. 44–45]. 3 жовтня С. Петлюра, виступаючи на засіданні українського уряду, офіційно повідомив членів Ради Народних Міністрів про початок формування прикордонної охорони [18, с. 248].

Організаційні заходи здійснювались на підставі тимчасових штатів частин, підрозділів та штабів Окремого корпусу кордонної охорони, що були затверджені українським урядом ще 18 листопада 1918 р. Так, центральне управління ОККО складалося: командир корпусу, його помічник, ад'ютант, старшини для доручень, штаб корпусу, управління начальника постачання, а також п'ять особливих частин: морська, судових справ, санітарна, ветеринарна та будівельна. У свою чергу штаб корпусу поділявся на п'ять відділів: загальний, персональний, організаційний, кордонний та комендантський, а управління начальника постачання – на п'ять ділових частин: загальне, речове (з речовим складом), харчових справ, гарматного та інженерного постачання, помешкань. Загальна штатна чисельність центрального управління ОККО становила: 45 старшин, 4 лікарі, 32 урядовці, 46 немуштрових підстаршин і козаків, 39 військових канцеляристів [16, арк. 18–21].

Центральному управлінню підпорядковувалися прикордонні бригади. Штатна чисельність управління бригади становила: 11 старшин і урядовців, 3 санітарні та 1 ветеринарний лікар, 1 панотець, 33 муштрові й 66 немуштрових підстаршин та козаків [16, арк. 22]. Бригада складалася з шести прикордонних відділів. Їхня штатна чисельність була: 10 старшин, 322 муштрові і 55 немуштрових підстаршин та козаків. У свою чергу відділ складався з п'яти прикордонних загонів ("отрядів"), кожний з яких мав 1 старшину, 64 муштрові і 6 немуштрових підстаршин та козаків. Урешті-решт, загін поділявся на три-п'ять прикордонних постів ("вартарок") по 15 вояків у кожному. Пост був найменшою структурною одиницею корпусу [16, арк. 23–24].

Початково планувалося сформувати за скороченими тимчасовими штатами апарат центрального управління та одну Могилів-Подільську бригаду, котра повинна була взяти під охорону ділянку кордону довжиною близько 270 км від Волочиська на півночі до Могилева-Подільського на півдні. Бригада мала складатися з шести відділів по чотири загони в кожному. Таким чином, на першому етапі загальна чисельність корпусу становила би: 51 старшина, 18 урядовців, 1747 муштрових та

² Міста Студениця, Стара Ушиця і Калюс нині не існують. У 1981 р. їх було затоплено під час будівництва Дністровської ГЕС.

³ Зараз – частина с. Поляни Волочиського району Хмельницької області.

⁴ На цю посаду його було призначено ще у липні 1919 р.

393 немуштрові козаки, 466 верхових та 92 обозні коні. Надалі, в міру розширення визволеної території УНР, зростала б її довжина державних кордонів, для захисту яких створювалися б нові частини. Для цього планувалося Могилів-Подільську бригаду розділити на Подільську і Дністрянську бригади, а також додатково сформувати дві нові бригади: Волочиську та Волинську [15, арк. 31].

Однак все це було справою далекої перспективи, що напрямку залежала від розвитку подій на фронті й остаточної перемоги над ворогом, а поки що 1 жовтня у м. Чемерівці на Поділлі полковник О. Пилькевич видав свій перший наказ по Окремому корпусу кордонної охорони. Згідно з ним тимчасово виконувачем обов'язків начальника штабу ОККО призначався колишній командир Могилів-Подільського відділу Подільської прикордонної бригади сотник О. Єрошук-Терещук, комендантом штабу – поручик Лотоцький, персональним ад'ютантом командувача корпусу – хорунжий Л. Жабко (Жабко-Потапович) [14, арк. 27].

Однак Головний Отаман вимагав від командувача корпусу, якому 5 жовтня було надано рангу генерала-хорунжого, більш рішучих та енергійних заходів, зокрема наполягав, аби той прискорив свій виїзд з Чемерівців до Кам'янця-Подільського, щоб "на місці якомога скоріше розпочати роботу" [12, арк. 51]. Лише 19 жовтня невеликий за своєю чисельністю штаб ОККО нарешті переїхав до тимчасової столиці УНР. Початково він розмістився у будинку Сащина на Шевченківській вулиці [14, арк. 28 зв.], але невдовзі переїхав до більш просторого приміщення – до будинку колишнього дворянського депутатського зібрання по вул. Московській [13, арк. 5].

У Кам'янці-Подільському робота пішла значно швидшими темпами. Вже 20 жовтня генерал О. Пилькевич наказав сотнику О. Єрошуку-Терещуку приступити до формування Могилів-Подільської прикордонної бригади (у зв'язку із цим його було звільнено з посади начальника штабу корпусу) [14, арк. 29]. 23 жовтня до бригади було призначено перших старшин та урядовців. Так, бригадним ад'ютантом став сотник М. Шпорт, скарбником – урядовець В. Протасевич, діловодом – урядовець О. Тадулев (усі вони раніше служили в колишній Подільській кордонній бригаді на аналогічних посадах), квартирмейстером – урядовець Д. Кобза, командиром 1-го прикордонного відділу – сотник С. Лозицький, командирами прикордонних загонів – хорунжі І. Герман, О. Гонтковський та З. Іванишин [14, арк. 30 зв.]. Упродовж наступного тижня було здійснено нові призначення: бригадним лікарем став Ю. Уткін, командиром учбової сотні – сотник Л. Гарнішевський, помічниками командирів загонів – сотники М. Антошин, М. Середа, А. Сокало; поручики М. Подільський, С. Павлюченко, О. Крушельницький, С. Химочко, О. Колодій; хорунжі В. Шеремета, О. Спінул, Ю. Цукорник, П. Блажко, С. Саленко, Я. Зінченко, Т. Сікора, С. Якерсон [14, арк. 33–36].

У Кам'янці-Подільському йшла розбудова апарату центрального управління Окремого корпусу кордонної охорони. На вакантні посади приходили нові старшини та урядовці. Зокрема, після призначення сотника О. Єрошука-Терещука командиром бригади обов'язки начальника штабу тимчасово виконував начальник інспекторського відділу сотник В. Сивулицький, якого 1 листопада змінив полковник Ю. Липницький, колишній начальник штабу гарнізону Кам'янця-Подільського [14, арк. 29, 35]. Відділи штабу корпусу очолили: організаційний – колишній начальник штабу 2-ї кулеметної бригади підполковник Й. Рихвальський, інспекторський – уже згаданий нами сотник В. Сивулицький, загальний – сотник Д. Соловей, кордонний (кордонної охорони) – сотник Гокке. На допомогу начальникам відділів зі

складу Могилів-Подільської бригади було відряджено по декілька старшин. Інші посади при штабі корпусу обійняли: юрисконсульта – прокурор Надзвичайного військового суду при штабі гарнізону Кам'янця-Подільського дорадчий М. Лемені-Македон, корпусного лікаря – Долопович, корпусного архітектора – інженер військового часу М. Лобода [14, арк. 30, 33–35].

Крім того, одночасно почалося створення управління постачання корпусу, начальником якого 20 жовтня став сотник Д. Бистрицький. Однак 28 жовтня він звільнився за власним бажанням (невдовзі дістав призначення на посаду вартового старшини у Головному управлінні Генерального штабу [24, с. 39]). Відтоді його обов'язки стали тимчасово виконувати інші працівники управління: спочатку квартирмейстер урядовець Винницький, а з 31 жовтня – помічник начальника урядовця Гордієнко. Крім того, в управлінні постачання працювали: булавний старшина для доручень ранговий М. Штарк (21–28 жовтня) та полковник М. Попсуй-Шапка (з 1 листопада), діловод урядовець Муковоз, бухгалтер урядовець А. Бондарчук [14, арк. 32 зв., 33, 34 зв., 36].

Попри досить швидкий підбір старшин, надходження підстаршин та козаків відбувалося значно повільніше. По-перше, прикордонна охорона, на відміну від армійських частин, мала комплектуватися виключно звільненими від мобілізації добровольцями. По-друге, до майбутніх прикордонників висувалися певні вимоги та обмеження, сформульовані в спеціальній інструкції. Згідно з нею до корпусу приймалися в першу чергу колишні прикордонники російської та української служби, а вже потім – інші вояки. Усі вони мали бути неодмінно грамотними, з добрим зором та слухом, мати зріст вище середнього. Категорично не приймалися особи нехристиянського віросповідання, а також ті, хто постійно проживав у 50-верстовій прикордонній смузі.

За таких умов, число потенційних кандидатів до служби в ОККО було апріорі невеликим. Так, наприклад, до Могилів-Подільської бригади станом на 6 листопада поступили лише 70 козаків, більшість з яких до того ж не мали нормального одягу [16, арк. 5]. Тому 28 жовтня командувач корпусу генерал О. Пилькевич був змушений звернутися до військового міністра із рапортом, у якому, посилаючись "на слабкий наплив... вільних від мобілізації", просив останнього видати наказ "про призначення до корпусу 500 чоловік з числа мобілізованих розпорядженням Військового міністерства". За словами генерала О. Пилькевича, було б бажано, аби люди поступали в його розпорядження вже обутими та одягнутими, оскільки прикордонники не можуть власними силами за короткий час заготовити необхідну кількість військового обмундирування. Ідучи на зустріч цьому клопотанню, військовий міністр 4 листопада звернувся з проханням до командувача Дієвої армії, аби той виділив на укомплектування ОККО 500 своїх козаків "з менше здібних до бойової служби і переважно з тих, що служили в пружній кордонній охороні" [3, арк. 349–350].

Питання досить швидко було вирішено позитивно. Командарм погодився направити до корпусу необхідну кількість вояків з числа щойно мобілізованих козаків 1894–1896 років народження. Однак генерал О. Пилькевич не одержав жодних вказівок щодо механізму передачі йому обіцяного поповнення. У зв'язку з цим 8 листопада він командировав до штабу Дієвої армії одного старшину Могилів-Подільської бригади, через якого просив повідомити "про те, скільки, з якої дивізії буде виділено козаків і де їх можливо буде одержати" [15, арк. 40]. Лише після цього справа зрушила з мертвого місця – було вирішено, що поповнення для прикордонників надходитиме з 4-ї Київської стрілецької

дивізії, котра якраз проводила мобілізацію в районі Кам'янця-Подільського. З помічником начдива генералом А. Вовком, який відповідав за мобілізацію, було домовлено, що до корпусу в першу чергу буде відправлено 200 козаків, мешканців більш віддалених від кордону чотирьох волостей Кам'янецького повіту [15, арк. 29]: Циківської, Маківської, Довжоцької та Гавриловецької. Усе, одержане таким чином, поповнення йшло на укомплектування Могилів-Подільської бригади. Судячи з документів, 4-а Київська дивізія встигала передати до ОККО не більше 300 вояків [15, арк. 45].

Генерал О. Пилькевич шукав різні шляхи для збільшення чисельності корпусу. Приміром, відомо, що старшин Могилів-Подільської бригади було відряджено до Старокостянтинівського та Проскурівського повітів, де вони намагалися набирати добровольців. Охочих служити в прикордонних частинах виявилось чимало. Однак військові начальники цих повітів не дозволили розгорнути широкомасштабної вербувальної кампанії, оскільки вони, по-перше, не мали на те відповідних розпоряджень від свого керівництва, а по-друге, вважали подібну діяльність емісарів корпусу такою, що заважає нормальному ходу мобілізації [15, арк. 38].

Одна з найбільших проблем, з якою зіткнувся корпус, була пов'язана з невизначеністю його місця в системі органів державної влади УНР. Прикордонники перебували в подвійному підпорядкуванні. Вони одночасно підлягали як Військовому міністерству, так і Міністерству фінансів. Однак компетенції відомств чітко не розмежувалися, що породжувало чимало труднощів, передусім господарського характеру. Створюючи корпус, цьому питанню не надали належної уваги. Передбачалося, що все необхідне він має одержувати з "відповідних органів постачання" й за гроші, "які відпускаються з Державної скарбниці" [15, арк. 31]. При цьому не вказувалося, яке відомство має взяти на себе фінансові витрати. Як наслідок, Головна управа постачання Військового міністерства, куди зверталися прикордонники, тривалий час відмовлялася забезпечувати їх усім необхідним (зброєю, боеприпасами, одягом, продуктами харчування, грошима тощо), посилаючись на нез'ясованість цього питання. Аби виправити ситуацію, генерал О. Пилькевич направив військовому міністру свій проект наказу Головної Команди Війська УНР про зарахування корпусу на всі види забезпечення до Головної управи постачання. Однак документ так і не набрав чинності, оскільки його не підписав Головний Отаман [15, арк. 9]. За таких умов немає нічого дивного, що прикордонникам катастрофічно бракувало всього необхідного, наприклад коней. У Могилів-Подільській бригаді малося лише 8 коней, котрі до того ж були приватною власністю старшин та козаків [16, арк. 5]. Утім найбільшою проблемою було вкрай погане фінансування. Так, замість 60 млн карбованців, потрібних для створення повноцінної кордонної охорони, з Державної скарбниці було асигновано лише 1 млн [15, арк. 54].

Створення ОККО спочатку відбувалося в Кам'янці-Подільському. Проте 27 жовтня з'явився наказ Головної команди Війська УНР № 94, згідно з яким подальше формування, у зв'язку з переповненням міста різними установами та військовими частинами, повинно було відбуватись у Дунаївцях. У Кам'янці-Подільському мав залишитись тільки штаб корпусу [4, арк. 131 зв.]. 29 жовтня Могилів-Подільська прикордонна бригада одержала наказ до 2 листопада завершити передислокацію до Дунаївців. Однак вислані на нове місце квартир'єри виявили, що нормальне розташування там неможливе, оскільки "вільних помешкань, в котрих можна розмістити бригаду, немає, місто перевантажене... є

деякі помешкання без вікон, пічок і взагалі зруйновані". Тому командир бригади просив начальство залишити в Кам'янці-Подільському хоча би бригадний штаб. Він указував, що штаб має лише 9 старшин і біля 40 козаків (писарі та вартова чота), а тому являє собою "маленьку інституцію, що не претендує на багато помешкань" [16, арк. 3]. Своє прохання він мотивував тим, що Кам'янець-Подільський розташований ближче до кордону, ніж Дунаївці, звідки йому, не маючи технічних засобів, буде значно важче тримати зв'язок із прикордонними підрозділами. Урешті було прийнято рішення перевести Могилів-Подільську бригаду в повному складі (20 старшин і 232 козаки) до м. Оринин, куди вона прибула 13 листопада [15, арк. 48].

Попри всі труднощі, в бригаді йшла наполеглива робота. Із щойно прибулим поповненням, не знайомим зі специфікою служби, провадилося інтенсивне скорочене навчання "по кордонному догляду". Окрім таких фахових дисциплін, як власне: "кордонний догляд", топографія, дисциплінарний статут і статут внутрішньої служби, вояки вивчали також загальноосвітні дисципліни: українську мову і літературу, всесвітню і українську історію, географію, природознавство, агрономію і гігієну [15, арк. 39]. По завершенні навчання 9 листопада на охорону державного кордону УНР під проводом сотника С. Лозицького виступив перший підрозділ – 1-й відділ, котрий від початку складався тільки зі штабу та одного загону (командир – хорунжий О. Гонтковський). О 9-й годині ранку наступного дня відділ, чисельністю 7 старшин та 62 козаки [13, арк. 35; 14, арк. 37 зв.], змінив вояків польової жандармерії (пости №№ 1 і 2) на 40-кілометровій ділянці вздовж східного берега р. Збруч від с. Чернокозинці на півночі до м. Жванець на півдні, виставивши п'ять прикордонних постів у населених пунктах Чернокозинці, Кудринці, Завалля, Вітківці та Жванець [13, арк. 43].

Однак продовжити розпочату роботу не вдалося – завадав катастрофічний розвиток подій на фронті. Ворог швидко наближався до тимчасової столиці УНР. За таких умов штаб корпусу 14 листопада був змушений залишити Кам'янець-Подільський. Евакуація здійснювалась у північному напрямку. Через Лянцкорунь й Чермерівці штаб наступного дня прибув до с. Лісоводи. 16 листопада він розмістився у с. Сарнів, 17-го – у с. Фрідріхівка, а 18-го – у с. Вочківці. Тут штаб затримався до 20 листопада, коли перейшов на західний берег р. Збруч [14, арк. 39–40].

Могилів-Подільська бригада (без 1-го відділу сотника С. Лозицького) залишалася у м. Оринин до 15 листопада, коли теж була змушена почати евакуацію. Наступного дня у с. Голенищево над р. Збруч до неї приєднався 1-й прикордонний відділ [16, арк. 36], який зняв з кордону всі свої щойно виставлені пости. 17 листопада бригада прибула до Фрідріхівки, де з'єдналась зі штабом корпусу. Цього ж дня генерал О. Пилькевич, на вимогу командарма, вислав на фронт на допомогу Дієвій армії всіх боездатних старшин і козаків, котрі були на той момент у його розпорядженні. З них було сформовано "бойовий прикордонний дивізіон" (2 піші сотні) під проводом сотника О. Єрощука-Терещука [14, арк. 40]. Чисельність дивізіону становила 126 вояків. На підступах до с. Вочківці він виставив дві застави з кулеметом, які прикривали відступ через р. Збруч частин та обозів 2-ї Волинської стрілецької дивізії генерала О. Загородського. Пропустивши останні підрозділи воїнів, прикордонники, над якими нависла загроза оточення радянською кіннотою, 21 листопада організовано відступили на західний берег р. Збруч [14, арк. 41], де здали полякам своє військове майно, зокрема, 74 гвин-

тівки, 12 пістолетів, майже 4,5 тис. набоїв, 4 коней, 2 вози, 1 польову кухню, 1 велосипед, 1 версту телефонного кабелю [7, арк. 23–31, 51–63, 110–111]. Після одностороннього постю у с. Романівка прикордонники рушили на Тернопіль, де їх посадили у потяг і відправили до табору інтернованих у м. Ланцут. Таким чином, наступ більшовицьких військ перервав організаційне та чисельне розгортання Окремого корпусу кордонної охорони.

Станом на квітень 1921 р. у ланцутському таборі перебували: 46 старшин й урядовців та 28 підстаршин й козаків штабу ОККО, а також 32 старшини й урядовці та 73 підстаршини і козаки Могилів-Подільської кордонної бригади [23, с. 115]. Згідно з наказом Головної команди Війська УНР № 78 від 27 листопада 1921 р. Окремий корпус кордонної охорони внаслідок своєї малої чисельності переформовувався з 1 січня 1922 р. в окрему кадрову бригаду кордонної охорони [9, арк. 143]. Бригада складалася з двох піших куренів та трьох окремих сотень: гарматної, кінної і технічної. Усі підрозділи мали виключно кадровий характер. У вересні 1922 р. замість бригади було створено кадрову комісію кордонної охорони [6, арк. 79], яка в квітні наступного, 1923 р. припинила своє існування [2, арк. 31].

Список використаних джерел

1. Закон України "Про державний кордон України", 04.11.1991 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1777-12 – Дата звернення: 15.12.2015.
2. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, ф. 1075, оп. 2, спр. 1078.
3. Там само, ф. 1075, оп. 2, спр. 387.
4. Там само, ф. 1075, оп. 2, спр. 58.
5. Там само, ф. 1075, оп. 4, спр. 26.
6. Там само, ф. 1078, оп. 4, спр. 8.
7. Там само, ф. 2372, оп. 1, спр. 14.
8. Там само, ф. 2428, оп. 1, спр. 6.
9. Там само, ф. 2428, оп. 1, спр. 11.
10. Там само, ф. 3172, оп. 1, спр. 42.
11. Там само, ф. 3172, оп. 3, спр. 12.
12. Там само, ф. 3211, оп. 1, спр. 12.
13. Там само, ф. 3267, оп. 1, спр. 1.
14. Там само, ф. 3267, оп. 1, спр. 2.
15. Там само, ф. 3267, оп. 1, спр. 3.
16. Там само, ф. 3271, оп. 1, спр. 1.
17. Буравченков А.О. Боротьба за українську державність та спроби організувати прикордонну варту в 1917–1920 роках / А.О.Буравченков, Г.П.Савченко // Прикордонні війська України: історія і сучасність. – Хмельницький: Видавництво Академії Прикордонних військ України, 1997. – С. 61–71.
18. Директорія. Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр.: Документи і матеріали / Упор. В. Верстюк та ін. – Т. 2. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2006. – 746 с.
19. Кабачинський М.І. Історія кордонів та прикордонних військ України / М.І. Кабачинський. – Хмельницький: Хмельницька міська друкарня, 2000. – 216 с.
20. Кабачинський М.І. Історія охорони кордонів України / М.І. Кабачинський. – Хмельницький: Національна академія Державної прикордонної служби України, 2005. – 355 с.

A. Rukkas, Ph.D. in History, Associate Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE REACTIVATION OF SEPARATE BORDER GUARDS CORPS OF UKRAINIAN PEOPLE'S REPUBLIC IN THE AUTUMN OF 1920

Border defense is a key element of national security of any country. In the beginning of the 20th century the leaders of Ukrainian liberation struggle were well aware of it. The Ukrainian border guards originated from the Separate Border Guards Corps, founded in March 1918 by the decree of Ukrainian Central Council, the parliament of Ukrainian People's Republic. Due to the negative course of war events by the middle of 1920 the Corps, in fact, ceased to exist. Therefore, in September 1920, when the southwestern counties of Podillia region were liberated from Bolsheviks, the Corps reactivation became an important and urgent issue. The Corps had to secure the western border of Ukrainian People's Republic with Poland along the Zbruch river and the southern border with Romania along the Dnister river. However, for less than two months, between late September and late November 1920, not too much was done. The central office was created, the core of one brigade was formed and one small detachment was sent to the border, where it guarded the 40 km section of the state limit. Further development was interrupted by Bolshevik offensive. In Polish internment camps the core units of Separate Border Guards Corps existed until April 1923, when they were finally disbanded. Basing mainly on unpublished archival documents, the author of this article elucidates the process of reactivation of Separate Border Guards Corps in the autumn of 1920.

Keywords: Ukrainian People's Republic, Separate Border Guards Corps, state border, gendarmerie.

21. Кабачинський М.І. Окремий корпус прикордонної стражі на Українських кордонах / М.І.Кабачинський // Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. статей: історія, політичні науки, міжнародні відносини. – Чернівці: Пута, 2004. – Вип. 229–230. – С.67–72.

22. Моця Б.О. Події 1918 року в контексті становлення прикордонної служби України / Б.О.Моця // Наукові записки з української історії: зб.наук.ст. – Переяслав-Хмельницький, 2009. – Вип. 22. – С. 231–238.

23. Срібняк І. Обеззброєна, але нескорена. Інтернована Армія УНР у таборах Польщі і Румунії (1921–1924 рр.) / І.Срібняк. – К.; Філадельфія: Видавництво імені Олени Теліги, 1997. – 187 с.

24. Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921) / Я. Тинченко. – Кн. I. – К.: Темпора, 2007. – 536 с.

25. Тинченко Я. Українські збройні сили, березень 1917 р. – листопад 1918 р. (організація, чисельність, бойові дії) / Я. Тинченко. – К.: Темпора, 2009. – 480 с.

References

1. *Zakon Ukrainy "Pro derzhavnyi kordon Ukrainy"* (1991) [Online]. Available from: zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1777-12 [Accessed 15 December 2015].
2. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchikh orhaniv vlady i upravlinnia Ukrainy, fond 1075, opys 2, sprava 1078.
3. Ibid, fond 1075, opys 2, sprava 387.
4. Ibid, fond 1075, opys 2, sprava 58.
5. Ibid, fond 1075, opys 4, sprava 26.
6. Ibid, fond 1078, opys 4, sprava 8.
7. Ibid, fond 2372, opys 1, sprava 14.
8. Ibid, fond 2428, opys 1, sprava 6.
9. Ibid, fond 2428, opys 1, sprava 11.
10. Ibid, fond 3172, opys 1, sprava 42.
11. Ibid, fond 3172, opys 3, sprava 12.
12. Ibid, fond 3211, opys 1, sprava 12.
13. Ibid, fond 3267, opys 1, sprava 1.
14. Ibid, fond 3267, opys 1, sprava 2.
15. Ibid, fond 3267, opys 1, sprava 3.
16. Ibid, fond 3271, opys 1, sprava 1.
17. BURAVCHENKOV, A.O., SAVCHENKO, H.P. (1997) *Borotba za ukrainsku derzhavnist ta sproby orhanizuvaty prykordonnu vartu v 1917–1920 rokakh*. In: *Prykordonni viiska Ukrainy: istoria i suchasnist*. Khmelnytskyi: Akademia prykordonnykh viisk Ukrainy, pp. 61–71.
18. VERSTIUK, V. et al (eds.) *Dyrektoria. Rada Narodnykh Ministriv Ukrainy Narodnoi Respubliki. Lystopad 1918 – lystopad 1920 rr.: Dokumety i materialy*. Vol. 2. Kyiv: Vydavnytstvo imeni Oleny Telihy.
19. KABACHYNSKYI, M.I. (2000) *Istoria kordoniv ta prykordonnykh viisk Ukrainy*. Khmeknytskyi: Khmeknytska miska drukarnia.
20. KABACHYNSKYI, M.I. (2005) *Istoria okhorony kordoniv Ukrainy*. Khmeknytskyi: Natsionalna akademiya Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy.
21. KABACHYNSKYI, M.I. (2004) *Okremiy korpus prykordonnoi strazhi na Ukrainskikh kordonakh*. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu: istoria, politychni nauky, mizhnarodni vidnosyny*. 229–230, 67–72.
22. MOTSIYA, B.O. (2009) *Podii 1918 roku v konteksti stanovlennia prykordonnoi sluzhby Ukrainy*. *Naukovi zapysky z ukrainskoj istorii*. 22, 231–238.
23. SRIBNIYAK, I. (1997) *Obezzbroena, ale neskorena. Internovana Armiia UNR u taborakh Polshchi i Rumunii (1921–1924 rr.)*. Kyiv, Philadelphia: Vydavnytstvo imeni Oleny Telihy.
24. TYNCHENKO, Ya. (2007) *Ofiterskyi korpus Armii Ukrainy Narodnoi Respubliki (1917–1921)*. Vol. 1. Kyiv: Tempora.
25. TYNCHENKO, Ya. (2009) *Ukrainski zbroini syly, berezen 1917 r. – lystopad 1918 r. (orhanizatsiia, chyselnist, boiovi dii)*. Kyiv: Tempora.

Надійшла до редколегії 09.11.15